

पापिनी आमा' खण्डकाव्यको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन
त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत
नेपाली भाषा शिक्षा विभाग
एम. एड. दोस्रो वर्षको
नेपा.शि. ५९८ को
प्रयोजनका लागि
प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी
यमनाथ भण्डारी
वर्ष: २०५९/०६१
त्रि.वि. दर्ता नं. १८७१३-९३
परीक्षाक्रमाङ्क - २८०७५९/०६१
नेपाली भाषा शिक्षा विभाग
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
कीर्तिपुर, काठमाडौं
२०६४

सिफारिस-पत्र

पापिनी आमा खण्डकाव्यको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र यमनाथ भण्डारीले मेरा निर्देशनमा तयार पार्नुभएको हो । शैलीविज्ञानको राम्रो अध्ययन गरी पापिनी आमा खण्डकाव्यलाई शैलीवैज्ञानिक ढङ्गमा विश्लेषण गरेर अत्यन्त परिश्रमका साथ तयार पारिएको प्रस्तुत शोधपत्रबाट म पूर्ण रूपले सन्तुष्ट छु र आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

सह-प्रा. महेश्वर न्यौपाने
नेपाली भाषा शिक्षा विभाग
विश्वविद्यालय क्याम्पस
कीर्तिपुर

मिति: २०६४।५।७

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
शिक्षाशास्त्र सङ्काय
नेपाली भाषा शिक्षा विभाग
स्वीकृति-पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाल भाषा शिक्षा विषयको स्नातकोत्तर नेपा.शि. ५९८पाठ्यांशको शोधपत्रका निमित्त यमनाथ भण्डारीले पापिनी आमा खण्डकाव्यको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन शीर्षकमा तयार पार्नु भएको शोधपत्र उचित ठहरिएकाले स्वीकृति प्रदान गरिएको छ ।

मूल्याङ्कन समिति

हस्ताक्षर

१. भोजराज ढुङ्गेल -----
२. डा. हेमाङ्गराज अधिकारी -----
३. डा. रामचन्द्र लंसाल -----
४. डा. केदारप्रसाद शर्मा -----
५. महेश्वर न्यौपाने -----
६. डा. पारसमणि भण्डारी -----

मिति : २०६४/५/२८

कृतज्ञताज्ञापन

प्रस्तुत शोधपत्र पापिनी आमा खण्डकाव्यको शैली वैज्ञानिक अध्ययन मैले स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको पाठ्यक्रमको प्रयोजनका लागि तयार पारेको हुँ । यो तयारीका क्रममा विभिन्न व्यक्ति र संस्थाहरूबाट प्रशस्तै सहयोग लिएको छु । त्यस्ता व्यक्ति र संस्थाहरूप्रति आभार प्रकट गर्नु आफ्नो कर्तव्य ठानेको छु ।

सर्वप्रथम त मेरो शोध प्रस्तावलाई स्वीकृति गरिदिने नेपा.भा.शि. केन्द्रीय विभागप्रति आभार प्रकट गर्दछु । यो शोधपत्र तयारीका क्रममा उपयुक्त सरसल्लाह सुभावा र प्रेरणासहित शोध निर्देशन गर्नुहुने गुरू स. प्राध्यापक श्री महेश्वर न्यौपानेज्यूप्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । शोधपत्र तयारीका क्रममा सहयोग पुऱ्याउनुहुने र काव्यका अफठयारा गौडाहरू खोलिदिनुहुने राष्ट्रकवि माधवप्रसाद घिमिरेज्यूप्रति विशेष आभार प्रकट गर्दछु । साथै यस शोधपत्र लेखनमा आवश्यक प्रेरणा एवम् सहयोग पुऱ्याउनुहुने नेपाली भाषा शिक्षा विभागका आदरणीय गुरूहरू प्रा.डा. हेमाङ्गराज अधिकारी, प्रा.डा. रामचन्द्र लम्साल, प्रा.डा. केदारप्रसाद शर्मा, विभागीय प्रमुख भोजराज ढुङ्गेल, डा. पारसमणि भण्डारी, डा. माधवप्रसाद आचार्य, माधवप्रसाद पौडेलज्यूप्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु ।

एउटा दुर्गम गाउँमा रहेर आफू जे जस्तो दुःख सुख भोग्दै भए पनि मेरो उच्च शिक्षाका लागि निरन्तर लागिपर्दै मलाई यस अवस्थासम्म ल्याइपुऱ्याउनु हुने मेरा स्व. पूज्य पिता खगेन्द्र भण्डारी र माता हिमाकुमारी भण्डारीप्रति म आजीवन ऋणी छु । यसका साथै बाल्यवस्थादेखि नै प्रेरणा दिनुका साथै यस शोधपत्र लेखनमा समेत प्रेरणा एवम् हौसला दिनुहुने आदरणीय दाजुहरू आज्ञाकारी भाइहरू, सहृदयी मित्रहरू एवम् आदरणीय गुरूहरूप्रति हार्दिक धन्यवाद प्रकट गर्दछु । यसैगरी छोटो समयको बीचमा अत्यन्त मेहनतका साथ शुद्ध र छिटो छरितो कम्प्युटर टङ्गण गरिदिनुहुने अर्किड कम्प्युटरका प्रीय मित्रद्वय भीष्मराज पौडेल र प्रकाश पौडेलप्रति पनि हृदयदेखि नै धन्यवाद दिन चाहान्छु ।

अन्त्यमा, यस शोधपत्रको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र संङ्कायअन्तर्गत नेपाली भाषा शिक्षा विभाग कीर्तिपुर समक्ष प्रस्तुत गर्दछु ।

यमनाथ भण्डारी

शोधसार

शोधशीर्षक	: पापिनी आमा खण्डकाव्यको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन
शोधार्थी	: यमनाथ भण्डारी
शोधनिर्देशक	: सह प्रा.महेश्वर न्यौपाने
विभाग/क्याम्पस	: नेपाली भाषा शिक्षा विभाग विश्वविद्यालय क्याम्पस, कीर्तिपुर
शैक्षिक वर्ष	: २०५९/०६१ पृष्ठ सङ्ख्या ८९+१३ परिच्छेद छ

शोधप्रक्रिया

प्रस्तुत शोधकार्य नेपाली भाषा शिक्षा विभागअन्तर्गत एम.एड. दोस्रो वर्षको नेपा.शि.५९८ पाठ्यांशको प्रयोजनका लागि तयार पारिएको हो ।

छ, परिच्छेदमा सङ्गठित यो शोधकार्य “पापिनी आमा” खण्डकाव्यको संरचना पक्षको अध्ययन साथै शैलीवैज्ञानिक दृष्टिले पापिनी आमा खण्डकाव्यको विश्लेषण गर्ने मूल दुई उद्देश्यमा केन्द्रित रहेको छ ।

मूलतः पुस्तकालयीय विधिमा आधारित भए पनि शोधार्थीले समालोचकका अन्तर्वाता अनि प्रारम्भिक स्रोतको रूपमा भने काव्यकारको खण्डकाव्यलाई नै लिइएको छ । यसको अलावा पाठ्यपुस्तक, पत्रपत्रिका, शब्दकोश, व्याकरणको पनि सहयोग लिइएको छ ।

खासगरी छ, परिच्छेदमा विभाजित यस शोधको पहिलो परिच्छेदमा शोधपरिचय, दोस्रो परिच्छेदमा शैलीविज्ञानको सैद्धान्तिक परिचय, तेस्रो परिच्छेदमा खण्डकाव्यको सैद्धान्तिक स्वरूप वा अवधारणा र विश्लेषणका आधारहरू शीर्षक अन्तर्गत काव्यको परिचय, काव्यको विकासक्रम, खण्डकाव्यको रचना र विकास, खण्डकाव्यका तत्त्वहरू (शीर्षकीकरण, संरचना, कथावस्तु, पात्रविधान, परिवेशविधान, भावविधान, भाषाशैली, अलङ्कारविधान, लयविधान, दृष्टिविन्दु) को विशेष चर्चा भएको देखिन्छ । त्यसैगरी चौथो परिच्छेदमा पापिनी आमा खण्डकाव्यको संरचनात्मक पक्षको आधारमा विश्लेषण मूल शीर्षकअन्तर्गत कथानक, कथानक विवरण, कथानक संरचना, पात्र, परिवेश, दृष्टिविन्दु, भाषाशैली आदिको शैलीवैज्ञानिक मान्यताका आधारमा विश्लेषण गरेको पाइन्छ । यसक्रममा चरित्र विश्लेषणका क्रममा उक्त

काव्यमा प्रयुक्त विभिन्न पात्रहरूलाई लिङ्ग, कार्य, प्रवृत्ति, स्वभाव, जीवनचेतना आसन्नता र आवद्धताका आधारमा केलाउने काम भएको पाइन्छ । पाँचौँ परिच्छेदमा पापिनी आमा खण्डकाव्यको चयनका आधारमा विश्लेषण गर्ने काम भएको छ । त्यसमा शब्दचयन (तत्सम, तद्भव, आगन्तुक) नाम, सर्वनाम , विशेषण, क्रिया, नामयोगी, निपात, संयोजकको चयन र विभिन्न विराम चिन्हहरूको समेत चयनका आधारमा विवेचना गरिएको छ । त्यसैगरी समानता र विचलनका आधारमा सोदाहरणसहित उक्त खण्डकाव्यको विश्लेषण गर्ने काम शोधार्थीले गरेका छन् ।

शोधनिष्कर्ष

छैटौँ परिच्छेदमा निष्कर्ष खण्डमा परिच्छेदगत निष्कर्ष प्रस्तुत गर्दै शिक्षाशास्त्रीय दृष्टिले यस खण्डकाव्यको उपयोगिताबारे आ-आफ्नो विचार प्रस्तुत गरिएको छ साथै शैलीवैज्ञानिक दृष्टिले माथि उल्लेख भएका शीर्षकका आधारमा हेर्दा उक्त खण्डकाव्य उत्कृष्ट र स्तरीय देखिन्छ भनिएको छ ।

विषय सूची

पृष्ठ नं.

परिच्छेद एक

शोध परिचय

१.१ शोध शीर्षक	१
१.२ शोधकार्यको प्रयोजन	१
१.३ शोधको परिचय	१
१.४ समस्याकथन	२
१.५ शोधकार्यको उद्देश्य	२
१.६ पूर्वकार्यको समीक्षा	३
१.७ शोधकार्यको औचित्य	५
१.८ प्राक्कल्पना	६
१.९ शोधकार्यको सीमाङ्कन	६
१.१० सामग्री संङ्कलन	६
१.११ शोध विधि	७
१.१२ शोधपत्रको रूपरेखा	७
१.१३ समय विभाजन	८

परिच्छेद दुई

शैलीविज्ञानको सिद्धान्त

२.१ शैलीको परिचय	९
२.२ शैलीविज्ञानको परिचय	१३
२.३ शैलीविज्ञानको विकास	१६
२.३.१ आधुनिक भाषाविज्ञान	१७
२.३.२ समालोचनाका विभिन्न प्रणालीहरू	१९
२.४ शैलीविज्ञानको सैद्धान्तिक अध्ययन	२२
२.४.१ साहित्यिक संरचना	२५
२.४.१.१ बनोट	२५

२.४.१.२ बुनोट	२६
२.४.२ भाषिक संरचना	२६
२.४.२.१ ध्वनिव्यवस्था	२७
२.४.२.२ शब्द व्यवस्था	२७
२.४.२.३ व्याकरण व्यवस्था	२८
२.४.३ शैली	२८
२.४.३.१ विकल्पन	२८

परिच्छेद तीन

खण्डकाव्यको सैद्धान्तिक स्वरूप

३.१ साहित्यको एक विधाका रूपमा कविता	३६
३.२ खण्डकाव्य वा कविताको मध्यम रूप	३८
३.३ खण्डकाव्यका तत्त्वहरू	४१
३.३.१ शीर्षाकरण	४१
३.३.२ संरचना	४२
३.३.२.१ बाह्य संरचना	४२
३.३.२.२ आन्तरिक संरचना	४२
३.३.३ कथावस्तु	४२
३.३.४ पात्रविधान	४३
३.३.५ परिवेश विधान	४४
३.३.६ भावविधान	४४
३.३.७ भाषाशैली	४४
३.३.७.१ अलङ्कार विधान	४५
३.३.७.२ प्रतीक विधान	४५
३.३.७.३ लयविधान	४६
३.३.८ दृष्टिविन्दु	४६
३.३.९ निष्कर्ष	४६

परिच्छेद - चार

पापिनी आमा खण्डकाव्यको शैली वैज्ञानिक अध्ययन

४.१ कथानक	४७
-----------	----

४.१.१ कथानक विवरण	४७
४.१.२ कथानक संरचना	४८
४.२ पात्रविधान	४९
४.२.१.१ विधवा युवती	५१
४.२.१.२ शिशु	५३
४.२.१.३ प्रेतात्माहरू	५६
४.३ दृष्टि विन्दु	५८
४.४ उद्देश्य	५८
४.५ परिवेश विधान	५९

परिच्छेद पाँच

शैली वैज्ञानिक दृष्टिले पापिनी आमा खण्डकाव्यको विश्लेषण

५.१ चयन	६१
५.१.१ नामको चयन	६१
५.१.२ सर्वनामको चयन	६३
५.१.३ विशेषणको चयन	६५
५.१.४ क्रियाको चयन	६६
५.१.५ नामयोगीको चयन	६९
५.१.६ निपातको चयन	७०
५.१.७ चिन्ह प्रयोग	७०
५.१.७.१ संयोजक	७१
५.१.७.२ विस्मयसूचक चिन्ह	७१
५.१.७.३ पूर्णविराम	७२
५.१.७.४ अल्पविराम	७२
५.१.७.५ प्रश्नवाचक चिन्ह	७३
५.१.७.६ उद्धरण चिन्ह	७३
५.१.८ अनुकरणात्मक शब्दको चयन	७५
५.१.९ शब्द भण्डारको चयन	७६
५.१.९.१ तत्सम शब्द चयन	७५
५.१.९.२ तद्भव शब्द चयन	७७

५.१.९.३. आगन्तुक शब्द चयन	७८
५.२ विचलन	७८
५.२.१ व्याकरणिक विचलन	७९
५.२.२ पदक्रम विचलन	७९
५.२.३ कोशीय विचलन	८०
५.२.४ अर्थतात्विक विचलन	८१
५.२.५ ध्वनिप्रक्रियात्मक विचलन	८२
५.२.६ लेखन प्रक्रियात्मक विचलन	८३
५.३ शैली संरचनाका आधारमा पापिनी आमा	८४
५.३.१ बनोट	८४
५.३.२ बुनोट	८४

परिच्छेद छ

निष्कर्ष:

६.१ पहिलो परिच्छेदको निष्कर्ष	८७
६.२ दोस्रो परिच्छेदको निष्कर्ष	८७
६.३ तेस्रो परिच्छेदको निष्कर्ष	८८
६.४ चौथो परिच्छेदको निष्कर्ष	८८
६.५ पाँचौ परिच्छेदको निष्कर्ष	८९

सन्दर्भग्रन्थ सूची